DOI: 10.36719/2663-4619/60/181-183

Sevinc Burzu qızı Məmmədzadə
sevinc.mammadzada95@gmail.com
Bakı Dövlət Universiteti

AİLƏ TİPLƏRİNİN YENİYETMƏLƏRİN PEŞƏ SEÇİMİNƏ PSİXOLOJİ TƏSİRİ

***Açar sözlər**: yeniyetmə, yaş dövrü, ailə, ailə tipləri, peşə seçimi*

Psychological effect of family types on professional choice of adolescents

Summary

The role of the family in the career choice process is important. From the article "The psychological influence of family types on the career choice of adolescents" it follows that the process of choosing a career in adolescents who grow up in families of a democratic type is more successful than in other families. In such a family, a teenager always feels the support of the family when making his decision and confidently dominates his profession. In indifferent and overly gentle types of families, parents do not pay attention to their children and leave them alone with the problem. In an authoritarian, overprotective and cultivating family, parents do not give their children the right to speak, and the teenager is forced to choose the profession of their choice. Teens raised in an inconsistent family are often reluctant to make the right decisions when choosing a career. This creates some problems for them in the future.
***Key words**: adolescent, age period, family, family types, career choice*

Peşə seçimi bir insanın həyatında verdiyi ən vacib qərarlardandır. Hər bir insan, peşə üstünlüklərini müəyyənləşdirərək həyatının müəyyən bir dövründə həyata keçirəcəyi peşəni müəyyənləşdirir. Peşə seçimi prosesi yeniyetməlik yaş dövrünə təsadüf edir. Bu yaş dövrü özündə müəyyən psixoloji, fizioloji dəyişikliyi əks etdirir. Yeniyetmənin, peşə seçimi qərarını verməsində ailənin rolu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ailə tiplərinin müxtəlifliyi yeniyetmələrin peşə seçimində fərqli rol oynayır.

Psixoloji ədəbiyyatda yeniyetməlik dövrü – uşaqlıq və erkən gənclik dövrləri arasındakı ontogenetik inkişaf dövrünü əhatə edir. Yeniyetməlik yaş dövrü, cinsi inkişaf və yaşlılıq həyatına daxil olma ilə bağlı köklü dəyişikliklərlə xarakterizə olunur.Yeniyetmələrdə həyacanlanma artır, düşünülməmiş cinsi meylin təsir etdiyi impulsivlik təzahür edir. Yeniyetməlik dövründə psixi inkişafın əsas leytmotivi yeniləşir, kifayət qədər sabit olmayan, özünüdərketmə "Mən" konsepsiyasının dəyişməsi, öz imkalarını və özünü anlamağa cəhd üstünlük təşkil edir. Onlarda analitik-sintetik fəaliyyətin mürəkkəb formaları təşəkkül edir, mücərrəd nəzəri təfəkkür formalaşır. Bu dövrde özünün əxlaqi qiymətləndirməsinin də yerləşdiyi "yeniyetmə" qrupuna aid olma hiss üstünlük təşkil edir. O, bele qruplaşmanın üzvü olmağa cəhd göstərir və bu qrupun üzvlərinin onun haqqında fikirləri daha vacibdi.

Yeniyetmə yaşı 10-11 yaşdan 14-15 yaşa qədər olan vaxtı əhatə edir. Bu dövr bir il tez və ya gec başlaya və qurtara bilər. Bu dövrdə həmyaşıdları ilə intim-şəxsi ünsiyyət yeniyetmələrin aparıcı fəaliyyəti olur.

Bu dövrdə aparıcı fəaliyyətlə yanaşı olaraq təlim, ictimai-təşkilati, idman, bədii, əmək fəaliyyəti də özünə xüsusi yer tutur. Həmin ictimai-faydalı fəaliyyət növlərindən istifadə etməklə yeniyetmələrdə sosial cəhətdən əhəmiyyətli işlərdə şüurlu şəkildə iştirak etmək meyli baş qaldırır. Onlar müxtəlif qruplarda qəbul olunmuş qarşılıqlı münasibət normalarına uyğun ünsiyyət yaratmağı öyrənir, öz «mən»lərini qiymətləndirmək bacarığına yiyələnirlər.

Yeniyetməlik yaş dövrü yaş dövrləri içərisində ən çətin və mürəkkəb dövr hesab olunur. Bu dövrdə sürətli fizioloji və psixoloji inkişaf müşahidə olunur. Kiçik məktəblidən fərqli olaraq yeniyetmədə özünə, öz şəxsi həyatına, şəxsiyyətinin xüsusiyyətlərinə maraq yarandıqda, özünüqiymətləndirmə tələbatı, özünü başqaları ilə müqayisə etmə meyli əmələ gəlir. Nəticədə yeniyetmə özü üçün öz "mən"ini bir növ kəşf edir. Mənlik şüurunun formalaşmağa başlaması və sonrakı inkişafı yeniyetmənin bütün psixi həyatına, onun təlim fəaliyyətinin xarakterinə, ətrafdakılara münasibətinə öz təsirini göstərir. Yeniyetmənin mənlik şüurunun formalaşması onun öz davranışını, mənəvi keyfiyyətlərini, xarakter və qabiliyyətlərini dərk etməsi ilə başlayır. İlk dövrlərdə yeniyetmənin mənlik şüurunun əsasını başqa adamların mülahizələri təşkil edir.Yaş artdıqca yeniyetmə özünün şəxsiyyətini müstəqil təhlil etməyə və qiymətləndirməyə başlayır.

Yeniyetməlik yaş dövrünün səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də bu yaş dövrünün peşə seçimi dövrünə təsadüf etməsidir. Aydın məsələdir ki, peşə seçimi hər bir şəxsin həyatında mühüm rol oynayan hadisədir. Bu dövrün özünün səciyyəvi xüsusiyyətlərinin olması ilə yanaşı, peşə seçiminə təsir edən bir sıra faktorlar da vardır. Peşə seçiminə təsir edən amilləri 3 qrupda birləşdirmək olar:

1. Ailə
2. Mühit
3. Məktəb

Uşaq dünyaya gəldiyi andan etibarən ətrafdakı fiziki və sosial mühitə uyğunlaşmağa çalışır. Bu müddətdə ən böyük dəstəyi valideynlərindən alır. Onun sayəsində özünü ifadə etməyi və özünü idarə etməyi öyrənir. Uşaqlar üçün valideynlər şəxsiyyətlərinin formalaşmasında eyniləşdirmə modelləridir. Uşaq valideynlərini və onların həyat tərzini təqlid edir, öyrənir. Valideyn münasibətləri uşağın şəxsiyyətinin inkişafında və xarakter formalaşmasında böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Ailə yeniyetmə və gənclərin peşə, sənət, ixtisas seçimlərində də böyük rol oynayır. Nəzərə alsaq ki, hər bir ailə, hər bir valideyn öz övladlarına xoş gələcək naminə müəyyən peşə və ixtisaslar seçməyi məsləhət görürlər, onlara müəyyən mənada haqq qazandırmaq olar. Lakin heç nəyin fərqinə varmadan, övladlarının arzu, maraq və qabiliyyətlərini hesaba almadan nəyi isə qəbul etdirmək istəyi çox zaman uğursuzluqla nəticələnir ki, burada valideynlərin təkidi öz acı nəticələrini göstərir: peşə könülsüz seçilir, maraqla peşə sahəsi uyğun gəlmir, qabiliyyətlə fəaliyyət sahəsi uyğunsuzluq təçkil edir, peşə və ya fəaliyyət sahəsinin dəyişdirilməsi zərurəti yaranır.

Ailə, bioloji və ya psixoloji əlaqələri və aralarında tarixi, duyğusal və iqtisadi münasibət olan, özlərini eyni evin üzvləri olaraq hiss edən fərdlərin yaratdığı cəmiyyətdir. Ailəni geniş formada təqdim etmək, ailənin fəaliyyətini və onu formalaşdıran insanları anlamağa kömək edir. Tərkib hissəsindən asılı olmadan, hər bir ailənin, iqtisadi, fiziki, sosial və duyğusal funksiyaları vardır. Ailə, ailə üzvləri üçün bir tərəfdən sabitlik, müdafiə və ailə üzvlərini bir arada saxlamaq kimi vəzifələri əhatə etsə də, digər tərəfdən də hər birinin inkişafını dəstəkləyir. Hər bir fərd müxtəlif olduğu kimi, hər bir ailə də bir-birindən fərqlidir.

Ailə tipləri bir çox formada təsnifat edilir. Bunlar ailənin böyüklüyünə, yaşadığı əraziyə və parçalanmış ailə xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırılır.

Böyüklüyünə görə; ənənəvi (geniş) ailə və özək (kiçik) ailəyə bölünür.

Yaşadığı əraziyə görə kiçik kəndlərdə, rayonlarda və iri şəhərlərdə yaşayan ailələr olaraq 3 qrupa ayrılır.

Bunlardan əlavə olaraq ölüm və ayrılıq səbəbi ilə bölünmüş ailələr var. Bu tip ailələrə parçalanmış ailələr deyilir. Bu cür mühitdə böyüyən uşaqlarda fərqli uyğunlaşma və davranış problemləri ola bilər.

Ailə münasibətlərində ailə üzvlərinin bir-birlərinə qarşı vəzifə və məsuliyyətləri vardır. Ailə daxilində ünsiyyət fərdlərin şəxsi xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır. Ancaq yenə də hər bir ailə öz quruluşuna, nizamına və xüsusiyyətlərinə sahibdir. Ailə üzvlərinin bir-birinə ötürdüyü mesajlar çox vacib əhəmiyyət daşıyır. Bu hal onların psixososial və sosial-mədəni mövqeyinə, funksionallığına və zehni vəziyyətinə təsir göstərir. Bu istiqamətdə sağlam bir fərd sağlam funksional bir ailə, sağlam bir ailə sağlam bir cəmiyyət yaradır. Ailə üzvlərinin ünsiyyətinin sağlam olması üçün problemi həll etmə, rolların paylaşılması, qarşılılıqlı ünsiyyət mühüm elementlərdir.

Ailədə tərbiyə metodlarının müxtəlifliyi yeniyetmələrin peşə seçimində mühüm rol oynayır. Tərbiyə metodlarının müxtəlifliyindən asılı olaraq hər ailə tipinə nəzər salaq. 7 qrupa bölünür:

1. Demokratik ailə tipi
2. Ziddiyyətli ailə tipi
3. Laqeyd ailə tipi
4. Avtoritar ailə tipi
5. Hədsiz qoruyucu ailə tipi
6. Hədsiz mülayim ailə tipi
7. Mükəmməlliyyətçi ailə tipi

Demokratik ailə tipi: bu tip ailələrdə ilk növbədə sevgi, hörmət, hüzur, inam önəm daşıyır. Valideynlərin davranışları uşaqlar üçün rəhbər tutulan davranış modelidir. Bu tip valideynlər övladına yol göstərir, amma alacağı qərarlarda onu sərbəst buraxırlar. Ailə daxilində qaydalar və sərhədlər hər kəs üçün birlikdə təyin olunur. Bu sərhədlər içində uşaq olduqca sərbəstdir. Bu yanaşma tərzi ilə böyüyən uşaqların şəxsi inkişafı sağlam olur. Bu tip uşaqlarda özgüvən yerində və istənilən situasiyada problem həll etmək qabiliyyətləri olur. Bu ailə tipində böyüyən yeniyetmələr peşə seçərkən qərarı özü verir, gələcəkdə hansı sahədə özünü görürsə o sahə üzrə ixtisaslaşır. Valideynləri tərəfindən hər zaman dəstək alan yeniyetmə, gələcək üçün ixtisaslaşmış mütəxəssis kimi yetişir.

Ziddiyyətli ailə tipi: ailə tiplərindən biri olan bu tip ailələrdə uşağın davranışı ümumiyyətlə valideynlərin mövcud psixoloji vəziyyəti ilə bəzən sərt, bəzən də müsbət qarşılana bilər. Ziddiyyətli valideynlərin uşaqlarına qarşı fərqli şəkildə münasibəti və ya ana və atanın fərqli münasibətləri uşaqlara mənfi şəkildə təsir göstərir. Uşaq hansı davranışın müsbət, hansının mənfi olduğunu təxmin edə bilmir, harada nə edəcəyini öyrənə bilmir. Bu uşaqlar cəmiyyətdə yetkin yaşlarında narahat insanlar olurlar. Bu tip ailədə böyüyən yeniyetmələr peşə seçimi edərkən düzgün qərarlar verməkdə daima tərəddüd edirlər. Hansı sahə üzrə ixtisaslaşa biləcəyini seçə bilmirlər.

Laqeyd ailə tipi: Bu tipli ailədə, valideynlər uşağın davranışına qarşı olduqca laqeyd və səhlənkar yanaşırlar. Bu cür ailələr üçün uşağın varlığı və yoxluğu bəlli deyil. Belə ailələrdə hər bir ailə üzvü tək başına bir həyat yaşayır. Valideynlər çox vaxt tolerantlığı imtina etməklə qarışdırırlar. Nə qədər ki, uşaq valideynləri narahat etmir, uşaqla heç bir problem yoxdur. Bu cür ailələrdə uşağın fiziki ehtiyacları qismən qarşılansa da, psixoloji ehtiyacları nəzərə alınmır və uşaq fiziki və mənəvi cəhətdən tək qalır. Laqeyd və laqeyd ailədə böyüyən uşaqlarda özünə inamsızlıq görünür. Həyatdan və özlərindən heç bir gözləntisi yoxdur. Bu cür ailələrdə böyüyən uşaqlar, valideynlərini özləri üçün modelləşdirə bilmədikləri üçün xarici bir model və əksər hallarda mənfi bir model ilə müəyyənləşdirməyə meyllidirlər. Həm də zərərli vərdişləri qəbul etməyə meyllidirlər. Bu uşaqlar, xüsusilə yetkinlik dövründə duyğu münasibətlərində çətinliklərlə qarşılaşa bilər və çox güman ki, bağlanma problemi ola bilər. Yeniyetməlik dövrü uşaqda çox çətin keçir. Adətən bu ailədə böyüyən yeniyetmələrin peşə seçmək kimi bir arzusu olmur. Onlar gələcək üçün qarşılarına heç bir məqsədi qoymur. Bəzən isə burda təzadlı münasibət yaranır, uşaqlar öz varlıqlarını sübut etmək üçün qarşılarına böyük məqsədlər qoyur. İxtisaslaşıb peşəkar müətəxəssis olurlar.

Avtoritar ailə tipi: Bu tip ailədə uşağa sevgi və qayğı əvəzinə, sərt bir intizam və təzyiqçi bir münasibət görülür. Uşağın muxtariyyəti və seçmək hüququ yoxdur. Ailədə qorxu və sərt cəzalar hökm sürür. Belə mühitdə böyüyən uşaqlar stresli, narahat, qorxaq və etibarsız olurlar. Bu cür ailələrdə böyüyən uşaqlar tez-tez valideynlərinə qarşı qəzəb hiss edirlər; Çox vaxt bir-birləri ilə isti münasibət qura bilmirlər; Yetkin yaşlarında insan münasibətlərində narahat, etibarsız, cinayətkar, uğursuz və uyğunsuz bir şəxsiyyət kimi inkişaf edə bilər. Bu tip ailədə peşə seçimi prosesi yeniyetmədən asılı olmur. Dünyaya gələrkən artıq onlar üçün planlar qurulur, ailə hansı sahə üzrə istəyirsə o sahə üzrə ixtisaslaşır. Yeniyetmənin qərarı, maraqları əhəmiyyət kəsb etmir. Bu səbəbdən əksər hallarda yeniyetmə özünü gördüyü ixtisas üzrə deyil, ailənin seçdiyi ixtisas üzrə təhsil alır.

Hədsiz qoruyucu ailə tipi: Ailə tiplərindən biri olan bu tip ailələr, demək olar ki, uşaqlarını bir şüşə qabda böyüdürlər, demək istəmədən dərhal uşağın bütün ehtiyaclarını ödəməyə meyllidirlər. Uşağın mənfi bir təcrübə yaşamasına, davranışlarının nəticəsini görməsinə, yəni psixoloji olaraq böyüməsinə icazə vermirlər. Belə bir mühitdə böyüyən uşaqlar öz işlərini təkbaşına idarə edə bilməyən, daima başqasına bağlı olan özlərinə inamsız insanlar ola bilərlər.

Hədsiz mülayim ailə tipi: Ailə növləri arasında bu ailə tipini çevik ailələr adlandırmaq olar. Bu ailələrdə hər hansı bir qayda-qanun yoxdur. Uşaq heç bir mövzuda məhdudlaşmır, uşağa heç bir qadağa qoyulmur və uşağa istədiyi hər şeyi etməyə icazə verilir, istəkləri isə dərhal yerinə yetirilir. Bu cür uşaqlarda etibarsızlığa rast gəlinir. Çünki uşağın özünü təhlükəsiz hiss etməsi üçün sərhədlərə və ağlabatan qaydalara ehtiyacı var. Bu cür elastikliklə böyüyən uşaqlar özlərinə nəzarət etməyi inkişaf etdirmək üçün çox çətin anlar keçirirlər. Böyüdükcə müntəzəm və sosial mühitlərdə ahəngdar davranış göstərə bilmirlər və cəmiyyətdən kənarlaşdırıla bilərlər.

Mükəmməlliyyətçi ailə tipi: Bu ailələrdə həm həddindən artıq sevgi, həm də ciddi intizam görülür. Bu ailələr övladlarından hər sahədə mükəmməllik və uğur gözləyirlər. Uşağın fərdi olaraq inkişafı, öz seçimləri, istəkləri və davranışları dəstəklənmir. Belə bir ailə mühitində böyüyən uşaqlar özlərinə inamsız və səhv etməkdən qorxa bilərlər.

Nəticə

Müasir dövrümüzün ən aktual məslələrindən biri də peşə seçimidir. Peşə seçimi nəinki şəxsin, eyni zamanda da cəmiyyətin inkişafında mühüm rol oynayan prosesdir. Aparılan psixoloji araşdırmalara əsasən peşə seçimi prosesində yeniyetmələrə azadlıq verən ailə tiplərində peşə seçimi prosesi uğurlu alınır. Bu zaman yeniyetmədə özünə inam, özünə güvən tam şəkildə formalaşır. Lakin bəzi yeniyetmələr var ki, onlar ətrafın seçiminə daha çox önəm verirlər. Bu zaman ailənin dəstəyi mühüm rol oynayır. Valideynlər öz istək və mənafelərini kənara qoyub düşünsələr, peşə seçimi hər iki tərəf üçün də ideal olacaq. Son olaraq valideynlər çalışmalıdırlar ki, övladları ilə bağlı qərarları onların xarakterinə uyğun versinlər.

Ədəbiyyat

1. Lise öğrencilerinin kariyer gelişiminde aile etkisi ve algılanan anne-baba tutumları arasındaki ilişki. Derya ALTUN ÇOĞALAN, Yüksek Lisans Tezi, Ordu, 2019
2. Müseyib İlyasov. Peşə, ixtisas seçimi (Yeniyetmə və gənclər üçün elmi-metodik vəsait). Bakı, 2015
3. Ələddin Qədirov. Yaş psixologiyası. Bakı, 2005
4. Qəmər Tağıyeva, Məmməd Kazımov, Bibixanım Ağayeva. Yeniyetmələrin sosiallaşması. (Bakalavr pilləsi üçün). Bakı, 2014
5. https://npistanbul.com/aile-universitesi/aile-tipleri-nelerdir

Rəyçi: prof. İ.Rüstəmov

Göndərilib: 29.11.2020 Qəbul edilib: 30.11.2020